

EDITA ŠEDBARAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

KAUNO ŠV. KRYŽIAUS BAŽNYČIOS SKLIAUTŲ SIENŲ TAPYBOS PLASTINĖ RAIŠKA IR IKONOGRAFIJA¹

The Plastic Expression and Iconography of the Mural Paintings
of the Vaults in the Church of the Holy Cross in Kaunas

SUMMARY

The mural paintings that decorate the vaults in the church of the Holy Cross in Kaunas are already known in Lithuanian art criticism; still they have not been analyzed as individual objects or clearly attributed. This article aims to explore these works of art in aspects of form and content and also to determine their possible date and authorship.

Research showed that in 1898 Tyrolean artist Jonas Kerle created seventeen compositions, Kerle's compositions cover the older frescos on the decline that date back to the end of the 17th c. – the beginning of 18th c. They are united by iconographic programme, whose main theme is the Mysteries of Jesus Christ. Only the painting in the main dome representing the Prophet Elijah, founder of the Carmelite order, was created in the second half of the 18th c. by order of the Carmelite friars.

SANTRAUKA

Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios skliautus puošianti sienų tapyba yra žinoma Lietuvos menotyroje, tačiau iki šiol nebuvo aiškiai atributuota ir ištirta kaip savarankiškas objektas. Šiame straipsnyje siekiama išanalizuoti šiuos tapybos darbus formos ir turinio aspektais bei nustatyti jų galimą datavimą ir autorystę.

Tyrinėjimai atskleidė, jog bažnyčios skliautuose ant apnykusių XVII a. pab.–XVIII a. pr. freskų dailininkas iš Tirolio Jonas Kerle 1898 m. nutapė septyniolika akademistinių kompozicijų. Jas vienija ikonografinė programa, kurios pagrindinė ašis – Jėzaus Kristaus slėpiniai. Vienintelis kupolo paveikslas buvo sukurtas XVIII a. II p. bažnyčią valdžiusių karmelitų užsakymu ir yra skirtas jų ordino įkūrėjui pranašui Elijai.

RAKTAŽODŽIAI: Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčia, sienų tapyba, akademizmas, J. Kerle, karmelitai.

KEY WORDS: Holy Cross Church in Kaunas, mural painting, Academicism, J. Kerle, Carmelite.

IVADAS

Viena iš senųjų Kauno šventovių – Šv. Kryžiaus bažnyčia – yra patraukli ir įdomi ne tik harmoningomis brandžiojo baroko architektūrinėmis formomis, bet ir interjero dekoru, kuris taip pat vertas atidesnio tyrinėtojų žvilgsnio. Šiame straipsnyje dėmesys bus sutelktas į bažnyčios skliautus puošiančią sienų tapybą. Tarpukario spaudoje bei tuometinių meno žinovų šie darbai buvo pripažįstami kaip ypatingos meninės vertės. Pavyzdžiui, 1934 m. Paulius Galaunė teigė, kad „Karmelitų bažnyčios freskos, kaip rodo jų stilistinės savybės, yra ne menkesnės vertės už Pažaislio vienuolyno bažnyčios freskas“². Kazimieras Jasėnas 1933 m. straipsnyje pateikė dar drąsesnį vertinimą, lygindamas šias kompozicijas su Rafaelio tapybos darbais Vatikane³. Tačiau šios kraštutiniai teigiamos nuomonės nebuvo aiškiai argumentuojamos.

Nei anuomet, nei pastaruoju laiku ši sienų tapyba nebuvo nuodugnai ištirta, neišleista atskirų jai skirtų publikacijų. Apie šiuos kūrinius užsimenama tik bendrame bažnyčios meno vertybių kontekste. Duomenys apie jų sukūrimo laiką ir autorius įvairiuose šaltiniuose pateikiami labai fragmentiški, o ikonografija ir plastinės raiškos ypatybės apskritai tebėra neanalizuotos.

Su šios temos naujumu siejasi ir jos problematika: skirtingu laiku kurtų, pertapytų kompozicijų atribucija neaiški, trūksta jų patvirtinančių dokumentų, nėra atlikta išsamių technologinių tyrimų. Daugumos paveikslų dabartinė būklė yra gana prasta: norint juos išsaugoti, būtina konservuoti ir restauruoti (šiuo

metu tai atlikta tik vienam tapybos darbui). Pradedančius nykti kūrinius būtina fiksuoti, tirti, kol jie dar yra išlaikę visuminį vaizdą. Nepelnytai užmiršta šios bažnyčios skliautų sienų tapyba yra puiki niša naujiems tyrinėjimams ir atradimams, kuriems pradžią padaryti bus siekiama šia publikacija.

Straipsnio tikslas yra išanalizuoti Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios skliautų sienų tapybos paveikslus formos ir turinio aspektais bei nustatyti galimą jų datavimą ir autorystę. Tam išsikelti šie uždaviniai: išsiaiškinti pagrindinius Šv. Kryžiaus bažnyčios istorijos faktus ir tuos, kurie susiję konkrečiai su skliautų sienų tapyba; įvardyti paveikslų siužetus, išanalizuoti jų ikonografiją bei plastinę raišką; aptarti kūrinių idėjinę visumą; iškelti hipotezes apie tapybos darbų sukūrimo laiką ir autorius bei pateikti joms argumentų. Tolesnio teksto struktūra atitinka minėtus uždavinius. Pabaigoje pateikiama informacija apie vienintelį nustatytą paveikslų autorių, trumpai aptariami ryškiausi jo kūrybos bruožai ir, galiausiai, formuluojami apibendrinimai. Straipsnyje taikomi formaliosios ir stilistinės analizės, ikonografinis-ikonologinis bei lyginamasis metodai.

Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios istorija buvo gana išsamiai aprašoma tarpukario Lietuvos spaudoje. Jos publikacijų medžiagą kai kuriais naujais duomenimis papildė Laimos Šinkūnaitės straipsnis⁴, kuriame, aptariant bažnyčios meninę visumą, pabrėžiama ir sienų tapybos vertė bei būtinybė ją ištirti. Datuojant kūrinius, nustatinėjant jų auto-

rystę bei istorinę raidą, remtasi archyviniais šaltiniais, iš kurių svarbiausių žinių suteikė 1716 m.⁵, 1828 m.⁶ ir 1948 m.⁷ bažnyčios inventoriaus aprašai. Ver-

tinga informacija pasidalijo dailininkė-restauratorė Nijolė Būraitė, atlikusi vieno iš analizuojamų paveikslų restauravimo darbus.⁸

I. ŠV. KRYŽIAUS BAŽNYČIOS ISTORIJOS BRUOŽAI

Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčia stovi Nemuno pakrantėje, Gedimino gatvės pradžioje – vietoje, kuri XVI a. priklausė Kaunakiemio kaimui. 1510 m. liepos 10 d. Kauno gyventoja Darata Nabienė paaukojo žemės sklypą prie upės Šv. Kryžiaus vardo bažnyčios statybai ir pati savo lėšomis pastatydino laikiną koplyčią, kurią buvo pavesta valdyti Kauno parapiinės bažnyčios, dabartinės Arkikatedros bazilikos, dvasininkams⁹. Vėliau, XVII a., buvo įkurta savarankiška parapija¹⁰.

1685 m. liepos 23 d. klebono Kazimiero Žodkevičiaus iniciatyva koplyčios vietoje buvo pradėta statyti nauja mūrinė bažnyčia, gavusi Šv. Kryžiaus Išaukštimumo ir Švč. Mergelės Marijos Aplankymo titulą (*Exaltatio S. Crusis et Visitatio B. Mariae Virginis*)¹¹. Manoma (dokumentais nepatvirtinta), kad ją suprojektavęs architektas Pietro Puttini (Pietras Puttinis), Pažaislio kamaldulių vienuolyno statytojas¹². Statyboje dirbo Kauno meistrai, Kaunakiemio kaimo ir apylinkių žmonės. *Kauno architektūroje* nurodoma, jog vidų freskomis dekoravo italų meistrai¹³. 1700 m. birželio 27 d. Vilniaus vyskupas Konstantinas Bžostauskas pašventino jau pastatytą bažnyčią.

1770 m. basųjų karmelitų ordino vienuoliai, gavę popiežiaus, Lenkijos karaliaus Stanislovo Augusto ir Vilniaus vys-

kupo leidimą, sudarė sutartį su Kauno miesto magistratu ir Šv. Kryžiaus parapijos klebonu, pagal kurią ši bažnyčia atiteko jiems, o miestui buvo perleistos jų senojo vienuolyno valdos¹⁴. 1772 m. rugpjūčio 7 d. karmelitų vienuoliai apsigyveno prie Šv. Kryžiaus bažnyčios, pasistatę šalia jos erdvų, mūrinį dviejų aukštų vienuolyną, tačiau ir toliau valdė savo senąją Šv. Elijo bažnyčią. 1772–1773 m. buvo atnaujinta ir pati Šv. Kryžiaus šventovė (jos prasta būklė aprašoma 1772 m. inventoriuje¹⁵), bet per 1812 m. karą ji stipriai nukentėjo.

Lietuvai priklausant carinei Rusijos imperijai, 1845 m. bažnyčia buvo uždaryta, joje laikyti vežimai, pakinktai ir kt. 1880 m. patvirtinus projektą, pastatas paverstas kariniu sandėliu¹⁶. Šiuo laikotarpiu bažnyčia labai nukentėjo, daug jai priklausiusių meno vertybių buvo sunaikinta arba dingo. Vis tik 1881 m. vyskupo Aleksandro Kazimiero Beresnevičiaus pastangų bei žmonių prašymų dėka Šv. Kryžiaus šventovė caro įsakymu buvo sugrąžinta katalikams ir vėl tapo parapijos bažnyčia¹⁷. Minėtasis vyskupas ir kanauninkas kunigas Pranciškus Butkevičius pasirūpino jos sutvarkymu. 1885–1898 m. pastatyti penki neoklasicizmo formų altoriai, sakykla, vargonų choras, įkelti trys varpai¹⁸. 1898 m. bažnyčios vidų išdažė Bachauf (Bachaufas),

o naujais tapybos darbais skliautus dekoravo Jonas Kerle¹⁹.

1925–1934 m. klebono V. Mieleškos liepimu bažnyčios vidus ir išorė vėl buvo remontuojami. Atnaujinti skliautų sienų tapybos paveikslus buvo pavesta dailininkui Norkui²⁰, tačiau teigiama, kad taip tapybos darbai buvę sugadinti. Tai sulaukė specialistų susirūpinimo, buvo sudaryta speciali komisija, kurios nariais buvo Kauno kunigų seminarijos rektorius kunigas Pranas Penkauskas, Kariuomenės kapelionas kunigas Adolfas Sabaliauskas ir menotyrininkas, muziejininkas Paulius Galaunė²¹. Pastarasis savo pareiškimė šį atnaujinimą pavadino „neleistinu vandalizmu“²². Komisijai parašius ataskaitą bei prašymą neleisti naikinti Karmelitų bažnyčios meno vertybių, arkivyskupas įsakė klebonui remontą sustabdyti²³.

Jau sovietmečiu, apie 1956 m., dailininkas Liudas Truikys bažnyčios išorinėse sienose nutapė du paveikslus: rytinėje – *Nukryžiovimą* (dabar uždengtas dėl

žalingo aplinkos poveikio), pietinėje – *Apraudojimą*²⁴. Ir toliau buvo atliekami remonto darbai: 1965 m.²⁵, 1979 m.²⁶ ir vėliau.

Šv. Kryžiaus bažnyčia yra brandžiojo baroko stiliaus vienanavis lotyniškojo (dėl trumpos navos jis priartėja prie graikiškojo) kryžiaus plano pastatas su dviem simetriškai išdėstytomis koplyčiomis bei zakristijomis iš šonų. Bažnyčia turi du bokštus ir du žemus aklinus kupolus, iš kurių vienas kyla navos ir transepto sankirtoje, o kitas – virš presbiterijos. Navą ir transeptą dengia cilindriniai skliautai, prie liunetėse esančių langų glaudžiasi dekoratyvios voliutos. Sienas puošia toscaniniai piliastrai ir platus antablementas. Bažnyčioje yra penki altoriai, didysis užima visą presbiterijos plotį ir aukštį. Fasada vertikalijų proporcijų, masyvūs, ramių, santūrių barokinių formų su trikampiais frontonais. Bažnyčia orientuota taisyklingai – didysis altorius atgręžtas į rytus.

II. SKLIAUTŲ SIENŲ TAPYBA: FORMA IR TURINYS

Šv. Kryžiaus bažnyčios skliautus puošia 18 sienų tapybos figūrinių kompozicijų (1 il.). Jų plafonai skirtingų formų, apriboti santūrių reljefinių rėmų,

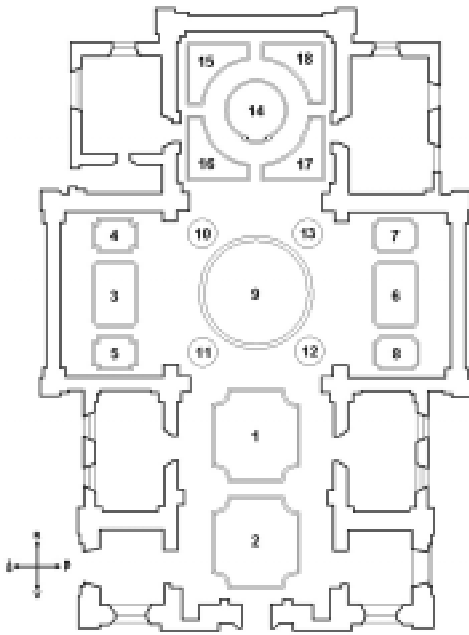
puoštų įvairiais smulkiais ornamentais (perlu, kiaušinių, rozečių, palmečių, ažuolo lapų ir kt.).

NAVOS SKLIAUTO SIENŲ TAPYBOS PAVEIKSLAI

Bažnyčios navos skliauto sienų tapybos paveikslų tema – Jėzaus Kristaus atėjimas į pasaulį – yra glaudžiai susijusi su Švč. Mergelės Marijos asmeniu. Abu kūriniai yra kvadrato formos, įgaubtais

kampais. Jie išdėstyti vienas paskui kitą išilgai navos ir atskirti dekoratyvine lipdinių juosta su gėlių ornamentais.

Rytinėje navos pusėje, prie pagrindinio bažnyčios kupolo, nutapyta *Aprėiš-*

1. Apreiškimas Švč. Mergelei Marijai
2. Piemenėlių pasveikinimas
3. Jėzaus Kristaus Prisikėlimas
4. Vakarienė Emause
5. Šv. Tomo netikėjimas
6. Šventosios Dvasios atsiuntimas
7. Raktų įteikimas šv. Petriui
8. Šv. Pauliaus pašaukimas
9. Elijo ėmimas į dangų ugnies vežimu
10. Evangelistas Matas
11. Evangelistas Morkus
12. Evangelistas Lukas
13. Evangelistas Jonas
14. Dievas Tėvas
15. Angelai
16. Angelai
17. Angelai
18. Angelai

1 il. Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios skliautų sienų tapybos kartograma.

kimo Švč. Mergelei Marijai kompozicija (2 il.). Šis krikščioniškoje dailėje itin populiarus siužetas paremtas evangelija pagal Luką, kur rašoma, jog arkangelas Gabrielius pasirodė Švč. Mergelei Marijai ir, pasveikinęs ją, pranešė žinią: „Štai tu pradėsi išciose ir pagimdysi sūnų, kurių pavadinsi Jėzumi“ (Lk 1, 31). Šiai paklausus, kaip tai nutiks, angelas atsakė: „Šventoji Dvasia nužengs ant tavęs“ (Lk 1, 35).

Pasak Šventojo Rašto, angelas Mariją aplankė jos namuose Nazarete, tad ir šiame paveiksle vaizduojama interjero aplinka: rusvų plytelių grindys, suolas (klauptas) kairėje, palangę iki pat žemės dengiantis geltonas raštuotas audeklas. Iš kairės kompoziciją rėmina masyvi perjuosta raudona draperija. Pro didelį langą atsiveria melsvų tonų tolumoms vaiz-

das – miesto siluetas ir ryto dangus su virš pastatų bepatekančia saule. Priekiniame plane matomos trys visada šiame siužete dalyvaujančios figūros: Marija, angelas ir Šventoji Dvasia. Mergelė, nupatyta profiliu, stovi kairėje, sudėjusi ant krūtinės rankas ir nuolankiai nuleidusi galvą. Jos drabužiai tradicinių spalvų: raudona tunika ir mėlynas apsiaustas, o virš vienplaukės galvos matyti lankelio pavidalo nimbas. Kambario viduryje ant grindų pastatytoje vazoje pamerkta lelijos šakelė primena jos skaistumo dorybę. Priešais Mariją, dešinėje, trimis ketvirčiais vaizduojamas arkangelas Gabrielius – sparnuotas jaunuolis balta tunika ir raudona mantija, vienoje rankoje laikantis skeptrą (jo atributas pagal ansktyvojo renesanso tradiciją), o kitą ištiesęs link Marijos. Jis stovi ant debesų klodo,

2 il. Jonas Kerle. *Aprėiškimas Švč. Mergelei Marijai*. 1898. Klijų tapyba. Kauno Šv. Kryžiaus baėnyėios navos skliautas. R. Valinėiūtės nuotr. 2005.

kiek pakilęs nuo žemės. Kompozicijos viršuje Šventosios Dvasios balandis, apgaubtas gelsvos šviesos, siuncia spindulių pluoštą link Marijos.

Šio paveikslu kompozicija uždara, frontali, tačiau iš kitų išsiskiria savo „lengvumu“, erdvumu. Vaizduojamos figūros nėra masyvios ir neužpildo didžiosios dalies paveikslu ploto. Jos ne sukoncentruotos centre, o išdėstytos pakraščiuose, išlaikant pusiausvyrą ir paliekant laisvą erdvę viduryje, padedančią pajusti giedrą nuotaiką, tvyrančią aplinkoje. Statiškas vertikales ir horizontales, dominuojančias kompozicijoje, kiek pajvairina šviesos spindulių, draperijos įstrižainės. Pirmame plane ryški geometrinė (centrinis taškas – saulė), o už lango, praplėtus erdvę, naudojama spalvinė perspektyva. Koloritas šiltas, gana

intensyvių gelsvų, raudonų spalvų, kurios derinamos kontrasto principu: mėlynas Marijos drabužis išryškinamas geltoname ir raudoname, o raudona Gabriėliaus mantija – melsvame fone. Dangaus plote gretinamos gelsva ir melsva spalvos. Šviesotamsa nekontrastinga, o apšvietimas tolygiai sklinda nuo viršuje esančio balandžio, kiek ryškiau apšviesdamas Mergelės figūrą.

Vakarinis navos paveikslas *Piemenėlių pasveikinimas* (3 il.) yra nutapytas arčiausiai įėjimo į baėnyčią, virš vargonų choro. Jo siužetas pasakoja, kaip angelui pranešus apie Mesijo gimimą, laukuose nakvoję piemenys nuskubėjo į Betliejų ir „rado Mariją, Juozapą ir kūdikį, paguldytą ēdžiose“ (Lk 2, 16), taip tapdami pirmaisiais Kristaus atėjimo į pasaulį liudytojais.

3 il. Jonas Kerle. *Piemenėlių pasveikinimas*. 1898. Klijų tapyba. Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios navos skliautas. R. Valinčiūtės nuotr. 2005.

Apatinėje kūrinio dalyje, kiek į dešinę nuo vidurio, nutapyta sėdinti Švč. Mergelė Marija, palinkusi virš Kūdikio baltuose vystykluose, kurį laiko ant kelių. Už jos santūriai nuleidęs galvą ir sunėręs maldai rankas stovi šv. Juozapas. Iš kairės prie Kūdikėlio suklupe du piemenys su lazdomis reiškia Jam pagarbą: pirmasis lenkia galvą, sudėjęs rankas ant krūtinės, o antrasis bučiuoja vystyklo kraštą. Trečiasis pienuo, likęs už pirmų dviejų nugarų, palinkęs smalsiai žvelgia į užgimusį Kristų. Aplinka, kurioje vyksta veiksmas, yra gan sunkiai įžiūrima. Pilkai mėlyname fone, dešiniajame krašte, įžiūrimos edžios bei tamsios jaučio ir asilo galvos, o kairiajame – aptvaras (tvora?) iš medinių lentų. Centre pavaizduotas apgriuvusio pastato cokolio ir kolo-

nos fragmentas. Dar vėlyvųjų viduramžių dailėje sugriautos sinagogos, kurios akmenys naudojami bažnyčios statybai, vaizdiny buvo naudojamas išreikšti naująjį krikščionių tikėjimą ir jo pagrindinę Įsikūnijimo dogmą. Šiame paveiksle matomos klasikinio pastato liekanos, pradėtos vaizduoti italų renesanse, simbolizuoja pagonybės eros pabaigą Kristui atėjus į Žemę²⁷.

Viršutinėje kompozicijos dalyje ant debesų klodo simetriškai išdėstyti trys angelai, pavaizduoti iki pusės, o jų veidai jau sunkiai įžiūrimi. Rankose jie laiko juostą su lotynišku tekstu *GLORIA IN EXCELSIS DEO* (*Garbė Dievui aukštybėse*), užrašytu aukštyn kojomis ir iš dešinės į kairę veikiausiai dėl to, kad žiūrint į paveikslą iš vakarų pusės, bū-

tų patogu skaityti. Viršutinės kūrinio dalies fonas už angelų „šviečiantis“ – nutapytas geltona spalva.

Frontali, simetriška ir statiška kompozicija yra horizontaliai padalyta į dvi erdves – žemiškąją ir dangiškąją. Apati-

nės dalies figūros sutelktos į centrą – Kūdikį, nuo kurio sklinda šviesa, ryškiau apšviečianti žmonių veidus. Koloritas šaltas, vyrauja melsvi tonai, kuriems kontrastą sudaro raudoni Marijos ir angelo drabužiai, gelsvai apšviesti plotai.

Literatūra ir nuorodos

- 1 Straipsnis parengtas pagal Editos Šedbaraitės menotyros bakalauro darbą: Edita Šedbaraitė. *Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios skliautų sienų tapybos ikonografija ir plastinė raiška*. Vytauto Didžiojo universitetas, Menų institutas, Kaunas, 2006. Darbo vadovė doc. dr. Laima Šinkūnaitė.
- 2 Pauliaus Galaunės 1934 VII 21 pareiškimas kun. kan. P. Penkauskui. KAKA. Šv. Kryžiaus parapijos byla.
- 3 Kazimieras Jasėnas. Renesansas Lietuvos sostinės ir provincijoj // *Židinys*, 1933, Nr. 12, p. 494.
- 4 Laima Šinkūnaitė. Šv. Kryžiaus (karmelitų) bažnyčia // *Artuma*, 2001, Nr. 1, p. 13–16.
- 5 Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios inventoriaus aprašas, 1716 m. MAB RS. F. 273–241, lap. 1–12.
- 6 Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios inventoriaus aprašas, 1828 m. MAB RS. F. 273–241, lap. 17–31.
- 7 Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios inventoriaus aprašas, 1948 m. Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios archyvas.
- 8 Interviu su dailininke-restauratore Nijole Būraitė. – Kaunas, 2005 11 03. Užrašė Edita Šedbaraitė.
- 9 J. Puzinas. Iš Kauno bažnyčių istorijos // *Savi-valdybė*, 1929. Nr. 1, p. 9.
- 10 Laima Šinkūnaitė. Šv. Kryžiaus (karmelitų) bažnyčia, p. 13.
- 11 Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios inventoriaus aprašas, 1948 m., lap. 7.
- 12 Laima Šinkūnaitė. Šv. Kryžiaus (karmelitų) bažnyčia, p. 13.
- 13 *Kauno architektūra*. Sud. A. Jankevičienė. – Vilnius: Mokslas, 1991, p. 97.
- 14 Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios inventoriaus aprašas, 1948 m., lap. 5.
- 15 Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios inventoriaus aprašas, 1772 m. MAB RS. F. 273–241, lap. 13.
- 16 Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios inventoriaus aprašas, 1948 m., lap. 5.
- 17 KAA. F. I-50, ap. 1, b. 21444.
- 18 Žiupsnelis žinių apie Kauno bažnyčias (iš dr. Javorovskio atsiminimų) // *Ganytojas*, 1919, Nr. 9, p. 205.
- 19 Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios inventoriaus aprašas, 1948 m., lap. 6.
- 20 Ten pat.
- 21 Labai pakenkta Karmelitų bažnyčios menui // *Lietuvos žinios*, 1934, rugpjūčio 8, p. 6.
- 22 Pauliaus Galaunės 1934 VII 21 pareiškimas kun. kan. P. Penkauskui.
- 23 Labai pakenkta Karmelitų bažnyčios menui, p. 6.
- 24 Laima Šinkūnaitė. Liudo Truikio sakralinė kūryba Kauno bažnyčiose // *Liudui Truikiui – 100. Straipsnių rinkinys*. – Kaunas, 2005, p. 87–88.
- 25 Dekanalinės vizitacijos protokolas, 1965 m. KAKA. Šv. Kryžiaus parapijos byla.
- 26 Dekanalinės vizitacijos protokolas, 1979 m. KAKA. Šv. Kryžiaus parapijos byla.
- 27 *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*. Sud. D. Ramonienė. – Vilnius: VDA leidykla, 1997, p. 86.

Santrumpos

KAA – Kauno apskrities archyvas

KAKA – Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas

MAB RS – Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius

B. d.